

Otto Friedrich Bollnow, ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΗΣ ΑΣΚΗΣΗΣ*

II. Γλωσσικές προθεωρήσεις

[π. 31-37]

Όταν πρόκειται να αποδεσμεύσουμε μια έννοια από τις συμβατικότητες μιας αρχικά αναγκαστικής κατανόησης και από τους συνακόλουθους στείρους θεωρητικούς περιορισμούς, κρίνεται πάντα σκόπιμο να επιστρέφουμε στη φυσική γλωσσική χρήση εν όψει των θεωρητικών περιορισμών, να βεβαιωθούμε αρχικά για την πρωταρχική ευρύτητα του ορίζοντα ερμηνείας, ο οποίος διανοίγεται με αυτή, και στη συνέχεια, επιστρέφοντας στην ιστορία της λέξης, να την διασαφηνίσουμε και να εμβαθύνουμε περισσότερο σ' αυτήν.

1. Η αφετηρία από τη γλωσσική χρήση

Στη σημερινή γλώσσα αποδίδεται με τη λέξη «ασκείσθαι» [üben] μια διπλή κατεύθυνση. Από τη μια πλευρά λέγεται ότι κάποιος ασκεί κάτι ή επίσης ότι ο ίδιος ή άλλος ασκείται σε κάτι, για να αποδοθεί με τον τρόπο αυτό η προσπάθεια απόκτησης κάποιας ικανότητας. Αυτή η έννοια είναι ίσως σήμερα η επικρατέστερη, και αυτήν φέρνουμε στο νου μας σήμερα όταν γίνεται λόγος, ιδιαίτερα στην περιοχή της Παιδαγωγικής, για «ασκείσθαι» [üben] και για «ασκήσεις». Ασκεί κανείς ανάγνωση, γραφή, αριθμητικούς υπολογισμούς, παίξιμο πιάνου, ή τη χειρωνακτική χρήση ενός εργαλείου ή την τέχνη του προφορικού λόγου. Υπάρχουν θέματα ασκήσεων και κομμάτια άσκησης σε διαφορετικές περιοχές: σε σωματικές ασκήσεις, σε ασκήσεις ενός τουρνουά κλπ. Για να προβάλλουμε με σαφήνεια αυτή την πλευρά, μιλάμε για εξάσκηση μιας ενέργειας, εκεί όπου η άσκηση κατευθύνεται προς ένα εφικτό σκοπό.

Αλλά παραπλήσια υπάρχει και μια δεύτερη δυνατότητα χρησιμοποίησης της λέξης «ασκείσθαι». Όταν π.χ. ο Ludwig Heinrich Christoph Höltz λέγει: «Να ασκείς πάντα πίστη και εντιμότητα!», δεν εννοείται εδώ ότι οι αρετές αυτές οφείλουν να εξασκούνται, ότι δηλαδή πρώτα οφείλουν να μαθευτούν. Άσκηση εδώ σημαίνει να αυτενεργείς, να συμπεριφέρεσαι σύμφωνα με τις απαιτήσεις της πίστης και της εντιμότητας. Μπορεί κανείς να μιλήσει διευκρινιστικά για μια εξάσκηση [«Ausüben»], αλλά η [31/32] λέξη χρησιμοποιείται και χωρίς την πρόθεση «aus» [= εξ] ως απλή άσκηση. Και παρόλο που αυτός ο απλούστερος τύπος είναι σήμερα αναχρονιστικός, διατηρείται ωστόσο σε ορισμένες περιπτώσεις. Ασκεί κανείς μεγαλοψυχία ή ευσπλαχνία, δικαιοσύνη ή επίσης κριτική σε κάτι. Έτσι, για να παραθέσουμε μερικές προτάσεις, λέγεται: «Αυτή ασκούσε μια ενεργητική και τακτική ελεημοσύνη», «Αυτός εξάσκησε φιλοξενία με όλη του τη δύναμη»¹. Αυτή η χρήση έχει διατηρηθεί σε μερικές ιδιωματικές εκφράσεις. Έτσι μπορεί να γίνεται λόγος για «άσκηση και συνήθεια σύμφωνα με τις παραδόσεις». Μπορεί κάποιος όσον αφορά το επάγγελμα του να το «ασκεί» ή να μην το «ασκεί». Επίσης μπορεί μια μέθοδος ή ένα έθιμο να πάψει να «ασκείται», οπότε πιο απλά λέει κανείς ότι αυτά «δεν είναι πια συνηθισμένα».

Η λέξη αποκτά και μια άλλη σημασία ως «διάπραξη» [«Verüben»]. Αυτή η λέξη, που

* Die Seitenzahlen des Erstdrucks sind in [...] in den fortlaufenden Text eingetragen.

¹ Trübners Deutsches Wörterbuch, από τον Alfred Götze, 7ος τόμος, εκδ. από τον Walther Mitzka, Berlin 1956. Τα στοιχεία που αντλούνται από τα λεξικά δεν αναφέρονται εδώ ξανά ως παραπομπές. Μεταφέρθηκαν εξ ολοκλήρου στον σημερινό τρόπο γραφής.

παλαιότερα είχε χρησιμοποιηθεί με την έννοια του «ασκείσθαι» [üben], σήμερα χρησιμοποιείται συνήθως με αρνητική σημασία. Διαπράττει κανείς ένα φόνο ή κάποιο ανοσιούργημα, μια απόπειρα φόνου ή μια χονδρή ανοησία, και σε όλες αυτές τις περιπτώσεις μπορούμε να μιλάμε για απλή «άσκηση», ή τουλάχιστο μπορούσαμε παλαιότερα να εννοούμε κάτι τέτοιο².

Εδώ προκύπτει το ερώτημα, πώς αυτές οι δύο βασικές σημασίες του ενασκεισθαι [Einüben] και εξασκεισθαι [Ausüben] και περαιτέρω του διαπράττειν [Verüben] σχετίζονται μεταξύ τους. Πού βρίσκεται η κοινή ρίζα, με βάση την οποία μπορεί ο χωρισμός των σημασιών να θεωρηθεί λογικός; Και τι κερδίζει κανείς για το παιδαγωγικό νόημα της άσκησης από τη σχέση με τις άλλες σημασίες της λέξης;

2. Επισημάνσεις από την ιστορία της λέξης

Ότι στη σύγχρονη γλωσσική χρήση φαίνεται να παρατίθεται ασυνάρτητα, εξηγείται συχνά με μια αναδρομή στην ιστορία της γλώσσας. Στο λεξικό των Grimm εκτίθεται λεπτομερώς ο κύκλος των δυνατών σημασιών της λέξης σε 17 πυκνά τυπωμένες [32/33] στήλες³. Αν τώρα θέλουμε για τους δικούς μας στόχους να αναφερθούμε στη διάταξη εκείνη με κάποια απλούστευση, τότε διακρίνουμε την ακόλουθη πορεία εξέλιξης της έννοιας:

1. Η βασική σημασία της είναι τούτη: θέτω κάτι σε κίνηση και σε ενέργεια. Π.χ.: «Ο Ulrich von Hutten έβαλε σε κίνηση [= άσκησε, γερμ. übte] πένα και σπαθί», ή: «Πες μου, τι σε παρακίνησε [übte] να λυπάσαι» (Hans Sachs).
2. Στη συνέχεια η λέξη παίρνει την έννοια: βάζω κάτι σε ταραχή· κατόπιν στενεύει στην έννοια: δοκιμάζω. Έτσι π.χ. στον Paul Gerhardt: «Έστω και αν αυτός [= ο θεός] με ρίξει τώρα δα στη θάλασσα, αυτό θα το κάνει μόνο για να με δοκιμάσει».
3. Μεταφερόμενο σε πνευματικά γεγονότα σημαίνει: θέτω σε ενέργεια ικανότητες ή ιδιότητες.
4. Από εδώ προκύπτει η συνηθισμένη σήμερα σημασία: εκτελώ μια πράξη, την εξασκώ. Παραδείγματα υπάρχουν άφθονα, και κάποια από αυτά αναφέρθηκαν ήδη στα προηγούμενα: Μπορεί κανείς να ασκεί στην εκκλησία τελετές, ακολουθίες, αλλά και ειδωλολατρία· επίσης καλά ή κακά έργα, ανοσιούργημα, προδοσία κλπ. και από την άλλη πλευρά αρετές, δικαιοσύνη, ευσπλαχνία, τιμωρία κλπ. Αλλά ακόμα γενικότερα, μπορεί κάποιος να ασκεί επιρροή, επίδραση, εξουσία. Στις περισσότερες περιπτώσεις σήμερα μιλάει κανείς ευκρινέστερα για «εξάσκηση» [«ausüben»].
5. Στη συνέχεια διευρύνθηκε η σημασία της, καθώς παρεισέφρυσε⁴ η σημασία της επανάληψης ή της διάρκειας, μέσα στην περιοχή της έννοιας «θέτω κάτι σε κίνηση», έτσι όπως ήδη σε πολλά από τα αναφερθέντα παραδείγματα συνυπήρχε η έννοια του επαναλαμβανόμενου πράττειν. Σταθερά όρια δεν μπορούν άλλωστε εδώ να χαραχθούν.

² Σύγκρινε επίσης το άρθρο «Verüben» στο λεξικό του Trübner.

³ Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm, 11ος τόμος, 2ο μέρος, επεξ. από τον V. Dollmayr, Leipzig 1956, Sp. 55-72. Οι δύο πρώιμες σημασίες προσωρινά παραγκωνίσθηκαν. Θα αναληφθούν αργότερα πάλι. Οι σημειώσεις μας 1-6 αντιστοιχούν στα εκεί γράμματα C-H. Στην αυτοπαθή χρήση του «εξασκούμαι» [«sich üben»] παρατηρούνται ουσιαστικά οι ίδιες εξελίξεις. Επειδή οι δύο τόμοι των λεξικών εκδόθηκαν τον ίδιο χρόνο, τα δύο άρθρα θα πρέπει να θεωρηθούν ως ανεξάρτητα μεταξύ τους.

⁴ Grimm, Sp. 65,66.

6. Και τελικά: «Η σημασία διαρκούς επανάληψης οδήγησε στη συνέχεια στην έννοια: συνηθίζω, διαπλάθω, τελειοποιώ» (όπ. π.). Έτσι π.χ. ο Γκαίτε στον *Tasso*: «Τότε ο νεαρός ασκεί τη δύνα- [33/34] μή του οργισμένος». Αυτή είναι η επικρατέστερη σήμερα σημασία της άσκησης, με το νόημα της «ενάσκησης» [«einüben»], όπως λέει και το γνωμικό: «Ασκείται νωρίς, όποιος θέλει να γίνει μαέστρος».

3. Αναδρομή στην πρωταρχή

Η εσωτερική συνάφεια μεταξύ των σημερινών διαφορετικών σημασιών της άσκησης ως ενάσκησης και εξάσκησης θα μπορούσε να γίνει σαφής από τα προηγούμενα. Αλλά παρόλο που στη σύντομη παρουσίαση που κάνει το λεξικό του Trübner «για την κύρια σημασία ήδη κατά την αρχαία γερμανική εποχή ... όπου σημαίνει γενικά μια ασχολία», αναφέρεται: «Το πλήθος των άλλοτε δυνατών αντικειμένων ήταν σχεδόν απεριόριστο», προκύπτουν ωστόσο ορισμένες μεταβολές, κατά τις οποίες ο χαρακτήρας της άσκησης παρουσιάζεται με ανοδικό τρόπο, γιατί εδώ (έστω ίσως και καλυμμένα) φαίνεται ότι ευνοούνται αίτια, τα οποία καθιστούν την άσκηση μια ενέργεια ειδικής φύσης. Όταν λέμε ότι κάποιος ασκεί [übt] πίστη και εντιμότητα, έλεος ή δικαιοσύνη ή κριτική, ακόμα και όταν κανείς «διαπράττει» [verübt] ένα ανοσιούργημα, αισθανόμαστε ακόμα αμυδρά με τη σημερινή αδύναμη γλωσσική αίσθηση, ότι εδώ υπάρχει κάτι περισσότερο από την απλή εξάσκηση [Ausüben] μιας ασχολίας. Και αυτό το «περισσότερο» πρέπει να προσπαθήσουμε να το συλλάβουμε.

Σ' αυτό θα συμβάλει μια επανειλημμένη ματιά στην ιστορία της λέξης, αν δηλ. ανατρέξουμε στις πιο παλιές χρήσεις της λέξης, τις οποίες είχαμε παραγκωνήσει αρχικά με την αναδρομή που κάναμε, διότι στην υστερότερη εξέλιξη φαίνονται να έχουν χαθεί. Σχετικά με αυτό αναφέρεται στο λεξικό του Trübner: «Η λέξη προέρχεται από μια γερμανική ρίζα *üb* ... Η βασική σημασία της φαίνεται να είναι: «γεωργία» [Landbau] και «θρησκευτική γιορτή» ... Οι σημερινές βασικές σημασίες «εξάσκηση» και «ενάσκηση σε κάτι» [sich in etwas üben] είναι νέες, και οι πιο παλιές μαρτυρίες λόγιας γερμανικής γλώσσας επιτρέπουν να αναγνωρισθεί κατά τον καλύτερο τρόπο το νόημα της λέξης στους πανάρχαιους χρόνους ... Ως «ασχολία με τη γεωργία» η λέξη παραμένει ακόμα ζωντανή στη λόγια γερμανική. (Έτσι π.χ. το λεξικό των Grimm παραθέτει τη φράση: «Η χώρα μας, που κάποτε ήταν ανεξάσκητη [ungeübt] και ανοικοδόμητη»). ... Και η άλλη παλαιά θρησκευτική σημασία εμφανίζεται στα λόγια γερμανικά ... (με ετυμολογήσεις που δεν μπορούν εδώ να αποδοθούν λεπτό- [34/35] μερώς)⁵. Ακόμα και στον 19ο αιώνα λέγεται π.χ. «Οι βενεδικτίνες μοναχές συγκεντρώνονται ασκώντας καθημερινή λειτουργία» (E.T.A. Hoffmann).

Το λεξικό των Grimm στο σημείο αυτό είναι κάπως λεπτομερέστερο: «Δύο ειδικές σημασίες, που φαίνονται καλύτερα με βάση παλαιότερες μαρτυρίες, δηλαδή 'καλλιεργώ τη γη, ασκώ σχετικές εργασίες' και 'τελώ μια λειτουργία', συμφωνούν με τη σημασιολογική σφαίρα της ρίζας στα ινδικά και στα λατινικά με τόση ακρίβεια, ώστε δεν φαίνεται να περιορίζεται τόσο η σημασία της όσο τα σημασιολογικά κέντρα, που φθάνουν μέχρι την αρχαία εποχή, και από τα οποία σε σύντομο διάστημα η λέξη ευδοκίμησε στα γερμανικά»⁶.

Παραπεμπόμαστε λοιπόν σε μια πρωταρχή, κατά την οποία η άσκηση αναφερόταν εξειδικευμένα στην επιτέλεση θρησκευτικών, λατρευτικών τελετών. Και αν λάβουμε υπόψη ότι στους πανάρχαιους καιρούς ακόμα και η καλλιέργεια της γης ήταν μια ιεροτελεστία, θα

⁵ Trübner, σελ. 178.

⁶ Grimm, Sp. 56.

μπορέσουμε να περιοριστούμε στη λατρευτική προέλευση της λέξης. Με την έννοια αυτή ρωτάμε τώρα: Τι αποκομίζεται εδώ για την προβληματική μας; Αν και η λέξη «άσκηση» επεκτάθηκε αργότερα σε όλες τις δυνατές ασχολίες, ρωτούμε ωστόσο: Για ποιες ασχολίες χρησιμοποιείται κατά προτίμηση; Και ποιος είναι ο χαρακτήρας της ασχολίας, ο οποίος στις περιπτώσεις αυτές επιβάλλει τη χρήση της λέξης «άσκηση»; Μέχρι ποιου σημείου μπορεί να κατανοείται η «πυρηνική σημασία» της λέξης «άσκηση» (αν επιτρέπεται να εκφρασθούμε με τον τρόπο αυτό) με βάση τη λατρευτική παράδοση;

4. Ουσιώδη χαρακτηριστικά της λατρευτικής πράξης

Επ' αυτού θέτουμε αρχικά το ερώτημα: Ποιος είναι ανάμεσα στις άλλες δραστηριότητες ο ιδιαίτερος χαρακτήρας μιας λατρευτικής ή γενικά μιας πολιτιστικής ενέργειας; Αυτό θα το δούμε καλύτερα, εάν διακρίνουμε, με μία συνηθισμένη στην Ψυχολογία αντιπαράθεση, μεταξύ μιας σκόπιμης ενέργειας και μιας αυθόρμητης εκφραστικής κίνησης. Η λατρευτική πράξη δεν είναι τίποτε από αυτά τα δύο και δεν μπορεί να κατανοηθεί με [35/36] αυτή τη διάκριση. Αντιπροσωπεύει αντίθετα έναν ιδιαίτερο τύπο ενέργειας, του οποίου η ουσία έχει μέχρι τώρα πολύ λίγο ερευνηθεί⁷. Διαφέρει από την ορθολογική, σκόπιμη ενέργεια, αφού η προσοχή δεν είναι προσηλωμένη κατευθείαν στον στόχο που πρέπει να επιτευχθεί, αλλά στην εκτέλεση αυτής τούτης της ενέργειας, που επαναλαμβάνεται πάντα με τον ίδιο τρόπο. Αφετέρου διαφέρει από την άμεση εκφραστική κίνηση, που αναπηδά από τον εσωτερικό κόσμο, διότι της λείπει ο αυθορμητισμός. Είναι κίνηση, η οποία μπορεί μάλιστα να συγκριθεί με τον χορό κατά το ότι διαμορφώνεται συνειδητά και αποκτά έναν ειδικό ρυθμό. Και επειδή δεν έχει αφεθεί τίποτα στον αυτοσχεδιασμό, αυτές οι ενέργειες μπορούν και πρέπει να εξασκηθούν. Οπωσδήποτε είναι μια εορταστική δραστηριότητα, η οποία χάρη στον ιδιαίτερο χαρακτήρα της ανυψώνεται πάνω από την καθημερινή ζωή ως περιοχή του ανόσιου⁸.

Τέσσερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα αποδίδουν γενικά τη λατρευτική πράξη:

1. Πρόκειται για την ακριβή επανάληψη καθορισμένων τύπων, που έχουν το χαρακτήρα «τυπικού» [«Riten»]. Δεν υπάρχει καμιά απόκλιση από αυτούς τους τύπους, και γι' αυτό δεν υπάρχει ιστορική εξέλιξη σ' αυτή την περιοχή.
2. Αυτά τα «τυπικά» εκτελούνται αυστηρά: πραγματοποιείται ένα σταθερό, από πριν δεδομένο σχήμα ενέργειας.
3. Επιπρόσθετα πρέπει να χρησιμοποιηθεί η πιο μεγάλη ακρίβεια κατά τη διεξαγωγή της πράξης. Παρεκκλίσεις όπως ένα λεκτικό λάθος στις ιερές διατυπώσεις μπορεί να έχει τις πιο αθεράπευτες συνέπειες γι' αυτόν τον μαγικό τρόπο σκέψης.
4. Η όλη πράξη είναι διαποτισμένη από ένα εορταστικό συναίσθημα, δηλαδή από τη συναίσθηση μιας θεϊκής παρουσίας.

Αν συγκρατήσει κανείς αυτή την ιερή προέλευση της λέξης «άσκηση», τότε διαφωτίζονται και οι μεταγενέστερες, οι πολύ γενικότερες δυνατότητες εφαρμογής της. Και παρόλο που στη συνέχεια μερικές ατόνησαν, αυτή η προέλευση εξακολουθεί, κατά βάθος, να εξασκει επίδραση. Μολονότι αργότερα κάθε δραστηριότητα μπορεί να εμφανισθεί ως αντικείμενο άσκησης, ωστόσο υπάρχουν κάποιες εντελώς συγκεκριμένες δραστηριότητες, στις [36/37]

⁷ Σύγκρ. Otto Friedrich Bollnow, *Neue Geborgenheit. Das Problem einer Überwindung des Existentialismus*, Stuttgart 1972³, σελ. 227-8.

⁸ Σύγκρ. σχετικά προπαντός Gerard van der Leeuw, *Vom Heiligen in der Kunst*, Gütersloh 1950.

οποίες εμφανίζεται με ιδιαίτερα σαφή τρόπο ο χαρακτήρας της άσκησης. Όπως αναφέραμε ήδη στα πρώτα μας παραδείγματα, δραστηριότητες όπως η χάρη [Gnade], η ευσπλαχνία, η δικαιοσύνη κλπ. *ασκούνται*. Σε όλα ετούτα αιωρείται ένας ιδιόμορφος δευτερεύων τόνος. Όποιος «ασκεί χάρη», αυτός επιτρέπει στη χάρη| να επικρατήσει, και πράττοντας τούτο δεν ενεργεί σαν κάποιο τυχαίο άτομο, αλλά σαν να διαχειρίζεται μια ανώτερη, ιερή τάξη. Ακόμα και το να «ασκεί κριτική» κάποιος, είναι κάτι περισσότερο από το να «κριτικάρει»: υπονοείται πάντα ότι αυτός είναι και αρμόδιος στο να ασκεί το λειτούργημα του κριτικού. Με έσχατη σαφήνεια εκφράζεται το ιερό υπόβαθρο σε κάποιο χωρίο της «Μαρίας Στιούαρτ», όπου ο Melvil λέει στη βασίλισσα: «Ακόμα και στον θάνατο οφείλεις να ασκείς το ύψιστο δικαίωμα των βασιλέων, το ιερατικό!» Το δικαίωμα που ασκείται εδώ, είναι ένα θεϊκό δικαίο, έτσι ώστε αυτή η πράξη ως εξάσκηση ενός τέτοιου θεϊκού δικαίου κατατάσσεται υπεράνω του ανόσιου, εντάσσεται στην περιοχή του ιερού.

Η αρχέγονη θρησκευτική σχέση, που εμπεριέχεται εδώ παντού, απηχεί, έστω και ξεθωριασμένα, μια κατάσταση όπου η «άσκηση» χρησιμοποιείται με το νόημα της «εξάσκησης». Όταν κάποιος χαρακτηρίζει μια δραστηριότητα ως «άσκηση», την εντάσσει σε μια βαθύτερη, ιερή σφαίρα.

Αυτό επιβεβαιώνεται και από την άλλη, κατ' επίφασιν αντιφατική δυνατότητα χρήσης της λέξης «άσκηση», όταν παίρνει την κακή έννοια της «διάπραξης» [«verüben»]. Όταν διαπράττεται έγκλημα, δολοφονία, κακούργημα ή παρεκτροπή, η λέξη «άσκηση» [«Üben»] εκλαμβάνεται ως κάτι, το οποίο με τον τραυματισμό του ιερού αίρεται υπεράνω της φυσιολογικής ηθικής περιοχής, και ως κάτι «ανόσιο» εισέρχεται σε μια ιερή αρχεγονοσύνη. Πάντα ο τραυματισμός αφορά εδώ μια μη ανθρώπινη, μια θεϊκή τάξη.

Με αυτά διακόπτω την αναδρομή στις ιστορικές υποδομές της χρήσης της λέξης «άσκηση». Αναφέρθηκα εκτεταμένα σ' αυτές, επειδή είμαι πεπεισμένος ότι εξακολουθεί να επιδρά και στην παιδαγωγικά οργανωμένη άσκηση, με το νόημα της ενάσκησης μιας επιτηδειότητας, κάτι που εύκολα παραβλέπεται, κάτι που μπορεί όμως να διευκολύνει μια βαθιά κατανόηση της άσκησης. Αλλά αυτό μπορεί να επικυρωθεί στα επόμενα με μια εμπράγματη ανάλυση της φιλοσοφικής - ανθρωπολογικής σημασίας της άσκησης. Παράλληλα πρέπει να συγκρατήσουμε τις διαφορετικές απόψεις της γλωσσικής κατανόησης. [37/38]